

7173733

ЧЕРВОННИЙ ШЛЯХ

МІСЯЧНИК

Рег. арт.
7

ХАРКІВ

1924

*Актори 81,5%
керм. 12,5%*

*Майстер сріб. 89,4%
кер. 10,6%*

KEELLY MARY K

WILLIAM M. KEELLY
MAY 18 1880
NEW YORK

32

1880

8. FEB

3

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

Редарний

№ 7

(16)

ЛИПЕНЬ

1924

59

9485

~~32~~

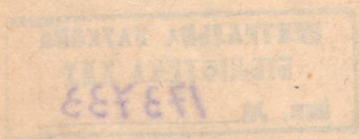
05 (47.714) «1924»=91.79

ХРІШТІАНСЬКИЙ

ТРОМАДРСКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.

△

№ 7

(16)

1924

Д. У. Д. Харків, № 9169.
Зам. № 3791.

ВНЕСЕНЕ

22

З М І С Т

	Стор.
М. Терещенко—Авіаційний мітинг.	1
П. Тичина—Надходить літо.	2
П. Филипович—Весь день на дротах.	3
О. Досвітній—«Американці».	4
Біла-Криниця—Міняється акорд віків.	18
В. Сосюра—Ганна. Рибалка. Не скажу я ні слова.	19
П. Панч—Барма.	21
О. Чабан—Галатея.	24
М. Йогансен—Пісня.	34
О. Слісаренко—Крючковар.	35
М. Чернявський—У пересмугу завірюх.	40
М. Майський—Ніч.	41
О. Бургардт—На переломі.	47
О. Лан—Трактористи.	48
Маріон—Газетяр. Перекл. А. Любченко.	50
Оскар Канель—Через землю йде людина Перекл. Л. Пйонтек.	52
Курген Магарі—Оповідання пари черевиків. Пер. П. Тичина.	53
Оскар Канель—Хто спита за тим? Пер. Л. Пйонтек.	59
Карл Сендбург—Із книги «Молоттярі» Перекл. І. Кулик.	60
 С. Зарудний—Про кооперацію.	 66
Д. Наумов—Ленін як економіст.	86
Ф. Шаковицький—Інтернаціонал Боротьби.	105
Мик. Шраг—Зовнішня торгівля УССР та її ближчі перспективи.	124
Н. Мірза-Авакянц—Селянські рухи 1902 р. на Полтавщині.	143
 А. Хоменко—Спроба характеристики класової структури населення українських міст.	 159
Проф. Є. Черняхівський—Біологічні коріння медицини та пам'ятки доісторичної хірургії.	174
 В. Полішук—Завдання доби.	 191
Проф. Я. Мамотнів—Драматичні дебюти 1923-24 р.	198
М. Грінченко—Сучасна українська музична культура.	206
Проф. Рибakov.	218
 С. Певзнер—Економічний огляд.	 223
 Хроніка.	 228
 Бібліографія.	 247
 Листи до редакції.	 266
 Книжки, надіслані до редакції.	 267

М. ТЕРЕЩЕНКО

АВІАЦІЙНИЙ МІТИНГ

З аеродрому
вгору,
вище бору,
грому—
повітро-ескадрилля
розправляє крилля,
повітро-ескадрилля
гуде...
Де
тільки вітер свище,
а вітер крає птиця,
все вище,
 вище
 й вище
пропелериться, мчиться,—
 і стугонить у грудях...
 І вже не ескадрилля,
а мільйонна флота
розправить завтра крилля
і винесе пілота,
робітника з заводу,
на інший, ширший шлях,
до зор, під їхній стяг,—
все вище,
 вище
 й вище!
Все вище,
 вище
 й вище
повітро-флота свище,—
скликає цілий світ
авіаційний мітинг.

П. ТИЧИНА

НАДХОДИТЬ ЛІТО

Надходить літо,
чуєш бо?—надходить лі—
Томліє гай. Ріка струнка.
В садках додолі цвіт, додолі цвіт...
Рясніє небо. Дні вже не такі.
Повніше далина. І за повіткою
малина сивіє віяни...
Повніше далина.

На призьбі дід старий—
як сон.
Кошлатить йому брови внук.
Гойдає вітер мак, і мак і явори.

Син
у землю заступа встромив
і йде до хати. Тепло як!
Це десь за тиждень вже й жита
почнуть мов справжні зорювать.

Пережили і війни і біду,
визволили молоду
і поділили. Іще-б останню
доділить—тоді вже й зовсім.
Тиша. Лиш на кутку і дзвязк і стун.
Проїде вулицею хтось. Тиша.
Це десь за тиждень вже й жита
почнуть мов справжні зорювать.

Електрику сусіднє провело.
Пора-б і нам? Хитає головою дід.
Скрипить за хатою колодязь.
Дзвід

тремтить і труситься, от-от впаде.
Артезіанський буде в нас, не пропадем!
Хитає головою дід.

А над селом—пустун-літан
безжурно крильми креслить план.

Виходить з хати молодая
весела мати: де мій син?
Дитина ручками, дитина ніжками—який!
Напевно буде комсомолец—так?
І от воно вже на руках.
Забуло діда, всіх і все,
і мружить очі й груди ссе...

Надходить літо.

П. ФИЛИПОВИЧ

* * *

Весь день на дротах коливається дощик,
Затихне і знову журитись почне.
Навіщо ноктюрни, елегії, то-що,
Мізерні, неначе діряве кашне.

Ти вийдеш на вулицю стукать і грядать,
Об камінь ударь молотком молодим.
Для тих, що в кімнаті, замріяна мряка,
Тобі посміхнеться проміння кризь дим.

Спиніть безголосу слізливу капелу,—
За сонцем у синь полетять літаки.
Хай вітер поширює горді чутки:
Над містом підвівся новий Кампанела!

ОЛ. ДОСВІТНИЙ

«АМЕРИКАНЦІ»

СУ-А-ВЕН *

В п'ятницю Северин, давши Емі останні необхідні вказівки й поради, виїхав на пристань.

Другого дня пароплав підійшов до Нагасакі й став віддалеку на рейді. Між прибувшими з берега на катерах до пароплаву пасажирами був і Стьопа.

За обідом Стьопа, що весь час тримався від Северина віддаль, як незнайома особа, сів біля нього, «познайомився» й тихо сповістив, що справу з кіоском він напівуладнав і передав Абашідзе далі довести до кінця.

На цьому пароплаві, що прямував до явайських островів, їхало кілька європейців купців-торгашів, що бахвально прозивали себе фабрикантами, й сила такого-ж гатунку китайців і японців. Між європейців був лише один службовець шанхайської митниці.

Це був молодий англієць, що погордо поводив себе серед пасажирів: лише перед Северином і Стьопою, коли доводилось стикатися за обідом, чомусь вів себе чемно. Він вихвалявся їм своїм знанням китайської «ситуації», страшної темноти й рабської покірності тих дикунів-опіумщиків.

— Не диво,—хвалився він,—що сама-ж китайська влада нам, європейцям, платить вчетверо дорожче, ніж своїм. І не диво,—хіба-ж це нарід, що не вміє ніяким чином перейняти європейських звичаїв і цивілізації?... Скільки-б йому не говорили, не товкли, він буде тільки усміхатися, кивати головою... А прийдіть навіть до освіченого, то побачите його за сморідною своєю водяною люлькою, чаєм без цукру, в своїх теплих черевиках серед піта й вонючим убранні... А їх почивальні?... Ви знаєте, як вони сплять?—питав він подорожних. І сам відповідав:—на все тому-ж глиняному пілку, загорнутими в одіяла й солом'яним скрапклем під головами замість подушки...

— А може то тому, що їм так мало платять?—зауважив було Северин.

— Де там. Та хіба їм треба більше... Ну на що їм більше... Хіба кому з них треба європейське вбрання, взуття, мебля, білизна, людська їжа, їзда?—Ім того нічого не потрібно... Живе, як кріт, як свиня... Брр...—здрігнувся урядовець.

* Уривок з XVII розділку «в Китаї»—з роману «Американці». Див. «Ч. Шл.» ч. 3, 8, 1923, 2—1924 р.р.

На цьому друк уривків кінчається. Незабаром роман «Американці» вийде окремою книжкою.

Справді, нащо вони цю свиноту тримають, коли свої так дешево обходяться... подумав Северин. Але ніби йому у відповідь англієць озвався:

Вони без європейця не обійдуться... Вони, знаєте, тісно зв'язані вузлами промислових, державно-політичних відносин і тому без нас обійтися не можуть.

— М... да, маєте рацію,—іронічно буркнув Северин:—ну, а як-же ви добре забезпечені в порівнянні до Англії?

— Ще-б пак... Наприклад, я тут місячно одержую яких двіста доларів, це, знаєте, майже втричі більше, ніж дома... Крім того, конфіскаційні й інші доходи... Тут ця справа поставлена дуже добре, як ніде. Візьмемо опіум. В Китаї ним ніхто не має права торгувати без дозволу нашого уряду... Монополія. Все це благодійні наслідки нашої могутності,—пояснив англієць.—Ну, а китайці не хочуть платити митного акцизу та високого податку на право торгу ним, і от вони незаконно й гендлюють ним, бо контрабандою опіум коштує в 300—500 разів дешевше... А тут-то наш брат і цап-царап... Сідай, брат, у тюрму, а може, як третій раз попався,—й на шибеницю... Ну, нам від того й перепадає половина вартості опіуму.

Урядовець самозадоволено одкинувся на крісло, пихкнув люлькою й, обвівши очима навкруги, промовив:

— От на цьому пароплаві, я певен, контрабанди опіума нема, я вже нюхом чую... Так, знаєте, при звичаї... Його здебільшого везуть з Калькути, Бомбею та з північних країв Китаю... із Росії... що-місяця перепадає часом до двох, ато й до десяти тисяч... А от мій приятель так той зловив на сто тисяч опіуму, був запакований в засмолену труну... Хотіли обдурити, мовляв, мерця перевозимо... Але, без сорому казка, він шустрий горобець...—Відчиняй мерця.—От і спіймав... Дістав він за те п'ятдесят тисяч і був ще призначений за начальника таможні Кантон... Правда, він кинув службу... Поїхав собі женитися...—прижмурив очі урядовець, ніби це він сам зробив... А потім тихо додав: крім того, боявся, щоби не забили, бо того купця повісили й його родина та компаньйони хотіли вчинити замах.

В компанії цього говорливого урядовця товариші провели увесь час дороги.

В своїх величезних оповіданнях урядовець змалював майже всю ту жахливу підноготну промислової політики великих держав, що імперіялісти через дипломатію провадять в Китаї.

Северин і Міро уважно слухали його, задаючи час від часу де-які питання. Своїми оповіданнями англієць намагався вихвалитися перед Северином і Стьопою, як то він розвинений і спритний, однаке товариші мотали собі на вус його казки та виловлювали з них все цінне для своєї справи. Вони дізналися, що на терені Китаю відбувається велика промислово-торговельна конкуренція по-між Англією, Америкою, Германією та Японією; що вся ця капіталістична конкуренція є одною з причин натравлення Китаю вступити в умовну війну проти Германії. Німеччина, що через свої капітали й спритність захопила концесійно багато різних копалень срібла, платини в Китаї, була гострим бадиллям серед розкішних жнив альянських держав, і тому вони вжили всіх заходів, аби натравити Китай на Германію, до якої

він мав найбільші симпатії. Товариші дізнали, що Германия, яка найбільше всіх упорядкувала водну комунікацію й своїми міцними компаніями, як «Гамбург Америка лінія» то-що, за останні роки майже вибила торгівлю в Китаї з рук інших держав...

Урядовець оповідав своїм подорожним «фабрикантам», Северину й Стюпі, про головні міста Китаю, де-які їх окремішні порядки в них. І коли товариші під'їздили до Шанхаю, то вже мали де-яку уяву про це місто.

Прибули вночі. Товариші поїхали в один з готелів, про який дізнались із оповідань урядовця.

Вранці Северин вийшов з дому шукати квартиру Су-а-вена.

Готель «Голанд» стояв на вуличці китайського міста недалеко від європейського центру. Сила народу, мов мурашки за роботою, сновигало тут на всі боки. Китайчики в довгих чорних і синіх своїх ксьондзських мантиях, в камилавках, що самоварними покришками мостились на їх головах, шустро вешталися по-між крамничками. Мов бабський запічок, набитий різними речами—крамнички перелякано тулилися одна біля другої. Обвішана зверху тисячами різноманітних вирізаних з дерева вивісок, начеплених на переложені з дахів домів однієї сторони до дахів протилежних, ця вуличка-пасаж нагадувала хиткий тунель, зі стелі якого обвисли ще не встиглі обвалитися каміння. Торговці-рознощики поволі шалабудили серед кошашні людей. Жива риба нервово плескалася в кошиках, що тримали на головах торгаші: різні стьожки, постолі, білі панчохи з тканини, гребні для чесання шовку, парфюма, папіроси, сірники, шнурки для застьожок, довгі люльки, шафрановий тютюн, готові вбрання—все можна тут дістати у сновигаючих торговців, навіть не заходячи до крамнички.

Свічки, папірові сірники, рис, різні коріння для страви та сушена риба наповняли коші, полиці та ночви крамничок, шерех яких іноді перебивали чистенькі крамнички красного краму й засмальцьовані чорно-бурі аптеки.

Немов у вулику було й на вулиці Вікторія, головнім проспекті європейської частини, куди вибрався з лабіринту китайського торгу Северин.

Він ледве протиснувся крізь рій різно-національної публіки на другий бік. Автомобілі, екіпажі вихрясто й поважно сновигали по-між себе. Величезні шкляні вітрини, за якими були виставлені різні благості всякої «європейської» потреби, нагадували торговельну частину великого європейського міста... Спокійно дзвінкі, шипучі трамваї додавали всьому тому діловитості й уваги.

Життя бурхало зі всіх щілин цього кварталу... Видно було, що тут що-дня збувається краму на сотні тисяч...

Северин вибрався на набережну до парку, що тягнувся по-над океаном. Люде покинули його серед турбот гарячого дня. Лише європейці час від часу хутко сновигали по алеях парку, немов намагаючись швидче його перебігти. Ні одного китайця не було в ньому, ніби вони змовились бойкотувати цю красу надбережжя й, насміхаючись над його тінню алей, тисячами сновигали на другому боці вулиці по запорошеному серед жароти бруку.

«Що-б то значило,—подумав Северин.—Чому вони тут не йдуть і товчуться посеред брукованої вулиці, заважаючи їзді?»

На розі парку й каналу височезний поліцей, в англійськiм убранні, сумно, але зірко слідкував за публікою.

— Куди, куди!—гучно гримнув він на кількох китайців, що хтіли було повернути на алею парку. І він велично показав їм рукою на середину вулиці...

Китайці, перелякано озираючись, повернули на другий бік...

— Хм... Он що... в чім справа... китайцям не можна ходити по алеях парку... «у нашій не своїй землі»—згадав Северин з Шевченка. Він підійшов до поліцей і запитав потрібну йому вулицю.

Той чемно кивнув рукою догори, вітання, й уважно роз'яснив, як туди пройти.

Молодий китаєць, що вийшов на дзвінок Северина, сказав, що д-ра Су-а вена немає дома. Коли Северин назвав себе, він загадково мотнув головою, зник у дверях і за мить виніс йому лист.

Лист був від Міро. Той сповіщав, що виїхав далі, бо в Шанхаї не було на ринку кави, а що «молодий» комісіонер дасть необхідні пояснення.

На запитання Северина про Су-а-вена, як його й де можна знайти, китаєць розповів, що Су-а-вен живе в Ханкоу, а може де в другому місті, про що можна дізнатись там у Ханкоу. Замість адреси китаєць подав Северину чистий конторський бланк, на якому збоку було видруковано адресу ту по-англійськi, адресу якоїсь аптеки.

Значить, Міро добре зробив, що не затримався в Китаї,—подумав Северин, виходячи з квартири Су-а-вена.

«В Ханкоу, а може в другому місті»,—свердлили Северинів мозок загадкові слова юнака-китайця.

«Сюя», пароплав англо-японського т-ва «Ясне Сонце»—швидко сновигав водою по мутній широчезній річці Хуан-го в напрямку Ханкоу. Серед купецтва другої класи поважно припишкли й Северин зі Стьопою.

За кілька днів нудної мандрівки товариші прибули до Ханкоу.

Ханкоу, величеньке місто, своєю європейською частиною притиснулось до чистої вибрукованої набережної, вздовш якої тягнулася довжелезна алея, густо обсажена каштанами й всипана білим морським піском.

Обмурована величезними плитами каміння набережна важкими кільцями на довгих товстих ланцюгах тримала на воді пристаневі будинки й бакгаузи.

Пароплав зупинився біля англійського берегу, від якого в глибину міста тягнулося кілька кварталів міста—англійська концесія.

По перекинутому з пароплаву до пристані гнучкому містку Северин і Стьопа вийшли на берег англійської території.

Підскочило кілька готових до пуслуг рікш. Поклавши свої речі на візочки, товариші відмовились сісти й повагом пішли по алеї, слідкуючи за рікшами.

Вздовш всього берега біля європейської частини міста тягнулися квартали концесії Франції, Германії, Японії, Голандії й інших країн, що поділили по-між собою цю китайську територію міста, яко свої власні концесії.

На набережних кожної концесії стирчали різноманітні поліцаї, й убрання їх говорили за те, до якої держави належала концесія й чия то була охорона. Кремезні індуси, мов не розкубрені пляшки шампанського, з чалмами на головах, грізно зорили англійські вулиці, китайці в африканських туземних напівголих убраннях з широчезними солом'яними капелюхами стерегли французькі, опецькуваті японці в мілітарній формі поважно оглядали свою територію. Італійські, голандські, швецькі поліцаї продовжували цю плеяду вартових концесій далеких господарів. Це все справляло на товаришів якесь смішне, але болісне вражіння.

Рікші чомусь звернули в бік китайської концесії, яку стерегли китайські поліцаї, й зупинилися біля готелю «Бар».

Це була колись німецька територія, але після оповіщення війни Германії китайська влада одібрала концесію від німців і заволоділа нею. Тепер казна Китаю збільшилася, бо всі податки з цього району, які раніш ішли німцям, тепер ішли до китайської казни... Так пояснив Северину власник готелю, європеець невідомої національності.

— Як хочете: я й японець, бо жінку маю японку, і датчанин по паспорту, і англічанин—бо маю англійський готель... Все, що хочете... Тепер така політична світова ситуація, що краще всього бути без національності, жартуючи пояснив він товаришам, показуючи їм вільні кімнати свого готелю.

Це таки дійсно був «інтернаціоналіст».

До «Бару» на шклянку пива приходили німці, на віски—англічани й американці, на грог—датчани, на миску теплого вина—французи, господар говорив всіма мовами, з кожним був ввічливий, чемно запобігливий, сміявся, жартував. Всі були задоволені з господаря, кожному щось він допоміг, всі щось були йому винні.

Лише по страві, що подавали Северину й Стьопі на обід і вечерю, Стьопа подав думку, що господар був німець.

Діставши від зичливого господаря різні інформації що-до вулиць і взагалі про місто, Северин після вечері вийшов.

Адреса з Шанхаю привела його до невеличкої китайської аптеки, що містилася на одній з глухих вулиць китайської робочої сторони.

В аптеці сиділа китайка, яка, не розуміючи його питань, гукнула до задніх дверей.

На поклик до крамниці-аптеки вийшов немолодий китаєць, чисто вдягнений в чорний національний балахон.

Северин спитав Су-а-вена. Китаєць на момент подивився на Северина своїми пронизливими очима й спокійно запрохав у внутрішні покої.

Він усадив Северина за стіл у китайське м'яке крісло, гукнув когось, і за хвилину перед Северином стояла вже маленька чашечка.

— Чай,—кинув китаєць рукою на чашку й мовчки сів поруч.

Северин подивився на чашку, хотів було зняти кришечку з неї, але, побачивши, що поверх гарячої води плавав сухий чай, зрозумів, що кришечка певне була для задержки чаю в чашці, коли пити... Усміхнувся й кілька разів сьорбнув прісного чаю.

— Я хтів-би бачити Су-а-вена,—почав Северин... Чи ви...

— Так. Я є Су-а-вен-куен,—відповів аптекар і запитливо дививсь Северинові в вічі.

Северин сказав пароль. Той відповів.

— У вас тут нема нікого?—запитав Северин, поглядаючи на двері в другу кімнату.

— Не турбуйтеся,—по англійські ніхто не розуміє, спокійно відповів той.

— Я не сам, а з товаришем. Ми були в Шанхаї й там нам дали вашу адресу. Мені дуже приємно, що вам тут не так доводиться ховатися, як японським і корейським товаришам. Це розв'язує нам руки,—почав Северин.

— Чому ви так гадаєте?

Вже тому, що нам не так швидко дали вашу адресу, навіть не запитавши, хто й що ми...

— О, усміхнувся аптекар. Тут нема нічого дивного. Я маю аптеку, значить, маю право купувати й торгувати аптечними товарами... Всякий може знати мою адресу... Це раз, а друге,—він лукаво подививсь на Северина, усміхнувся й додав:—я не той, кого вам треба...

— Як?—зблід Северин... А звідки-ж ви знаєте пароль?

— Будьте спокійні, страшного нема нічого. Вам треба бачити д-ра Су-а-вена, а я аптекар Су-а-вен-куен, натиснув він на «куен». Часто помиляються... Влада не раз була засоромлена й прохала вибачення за турботи... Тут не так вже спокійно, як ви гадаєте. Я, скажати, племінник д-ра Су-а-вена. Але про це влада мало знає... Товариші так само до мене приходять, і, коли наш, він бачить д-ра Су-а-вена. Не наш, я є тільки аптекар Су-а-вен-куен. Зрозуміли? Що-до пароля, то я лише приймаю, але справи не веду, тільки захист, броня Су-а-вена. Не забудьте, що Су-а-вену не можна вільно жити... Коли не свої, так чужі... всякі є,—і він загадково змовк.

Северин не відповідав і зачаровано дивився в розумні очі аптекаря. Він навіть не уявляв такої тонкої обережності.

— Ви певне не знаєте, що Су-а-вен увесь час був на вигнанні й тільки допіру повернувся до роботи... Врешті ви про це все завтра дізнаєтесь. Су-а-вен живе на другім боці річки, в старому місті... Там безпечніш... вам завтра доведеться о шостій годині вийти на перевозочну пристань, взяти квиток на Гоен-Суїй. Коло вас буде увесь час мій син. Ви побачите його в аптеці, як будете виходити. Коли приїдете на той бік, підете слідом за ним і ви побачите Су-а-вена.

Він замовк, замислився й, щось міркуючи, мовчки подививсь на Северинову чашку.

Северин підвівся. Обіцяв зробити все, що він радив, стиснув руку аптекареві й в супроводі його вийшов.

Проходячи через погано освітлену лойовими свічками аптеку, він побачив молодого китайчика, років 16, який сидів біля конторки й щось читав. Коли виходив Северин, він пронизуюче подививсь на нього й знову нахилився до книги.

Северин запам'ятав його вигляд.

Дома, коли Северин розповідав Стюпі свою пригоду, той дивовижно рухав плечима й, коли Северин скінчив—промовив:

— Ну, добре, хоч вже... а то я надумав складати речі для нового подорожжя.

Другого дня, щоби згаяти час до вечора, товариші, за порадою володаря готелю, вийшли прогулятись за місто.

В околицях його без усякої системи вулиць ліпилися купками мініатюрні житла бідноти... Збиті з дощок, хмизу й зроблені з глини хатки, з якимись дірками замість вікон і дверей. Ці облуплені, обдерті, скривлені хатки мали справляти вражіння, ніби вони були на швидку руку побудовані для житла в давні первісні часи, здавалось, що в цих покривлених руїнах тепер, певне, тимчасово, до зими вигодовують свиней... І лише розвішане по притолоках, дверях, стріхах чорне лахміття, випрана одежа та засмальцьована дітвора, що вовтузилася тут коло хат в бруді, давало думку, що тут живуть людські істоти. Сморід від людського перетертого бруду забивав дух, а багна якоїсь жовтуватої слизини затопляли ці житла. Тисячі таких хаток, що купками зчепилися одна з другою, затоплені в болоті, тяглися по-над китайську частину міста.

— Певне робітництво живе,—зауважив Стьопа, перестрибуючи через якесь вонюче синювате багно...

— Чудове порівняння з чистим європейським містом і лагідними кімнатами,—відповів Северин.—Це так цивілізують добрі європейці диких китайців...

— Сволота,—процідив крізь зуби Стьопа:—кишені свої цивілізують...

Вийшли на зелені городи, що тяглися довгими планами, забіраючи очі своєю різнобарвною, ще не викопаною городиною.

Чудові ланки-городи говорили за себе, з якою любов'ю й знанням городницької справи люде обробляли їх. На де-яких городах китайці й китайці вибирали щавель, редиску, цвітну капусту й ще якусь різноманітну краєву зелень.

Товариші попрямували до купки людей, що гойдались в далені. В мініатюрних човнах рибалки веслами, подібними до гірлиги, ганяли по невеличкому озеру кайланів, криво-довгоносі каки тікали від них і пірнали у воду. Спочатку товариші гадали, що рибалки ганялися по озеру за качками, але виявилось зовсім інше.

Рибалки, стоячи, своїми гірлигами совали до плаваючих кайланів, ніби понукали їх тікати... Качки пірнали в глибину,—за мить випірнали, тримаючи в дзьобі або в носі рибу... Зі здобичкою вони підпливали до човна, або підпливав до них сам рибалка, господар совав до качки гірлигу, качка ставала на неї й кінець гірлиги разом з сидячою качкою вже у човні. Рибалка виймав рибу з рота або дзьоба качки, кидав здобич на дно човна, а качку в воду, знову понукав її гірлигою, знову сновигав слідом за нею по озері. Кожен рибалка мав по 2—3 качки. Де-які з качок сиділи на човні, певне відпочивали, й через якийсь час заступали інших, що втомилися на ловах.

Це чорне створіння, подібне до качки-нирця, з довгою шиєю й таким-же носом. Підборкані крила не давали можливості їм літати... Часом вони витягували з води досить величезних, фунтів в 2—3, голівнів. Риба сильно була хвостом, намагаючись випорснути з рота нирця, який намагався хоч наполовину проковтнути її в дзьоб. В такі неприємні для нирця моменти швидко йому на допомогу поспішав рибалка, який гірлигою вихоплював за ногу нирця разом зі здобичкою в човен. Часом риба виривалася з рота нирця й той злісно кидався в глибину озера. Бідолашна риба з остраху кидається на всі боки... але мент—прудка

тваринка-нирець знову тримає її своїм довгим дзюбом. Іноді в воді зчинялася боротьба, й сильна, велика риба була переможцем... В таких випадках нирець несміливо впливав догори й сумно відпочивав на поверху озера... Але заздрісний рибалка, роздратований своїм незграбним нирцем, сильно ляскав гірлигою по воді, й втомлена качка знову пірнала в глибину за здобиччу.

Товариші млосно дивилися на ту картину: їм було жаль і втомлених безпорадних нирців, що виснажували свої сили в безперестанній ловлі, й їх жертв, що безпорадно тріпотіли на днах човнів, і зігнутих на човнах ловців, що з запальними очима виснажених облич ганялись за нирцями... Було безпорадно жаль і самих себе, що дивилися на цю гру боротьби за існування трьох створінь.

— Три фронти боротьби за існування,—кинув Стьопа, відходячи від озера:—риба, нирець і рибалка... і все ради тієї мерзкої цвілізованої наволочи, що навіть на дні озера вертить життям, оцих всих...

Вийшли до механічного заводу... Він похмуро стояв пустою. Вагонетки сумно сиротами й шеретами стояли далеко по-за його округою на зламаній вузькій колії.

Німецький,—тому й не робить. Капіталісти інших країн не дозволяють німецьким робити гешефти.—Війна...

Обігнули місто й вийшли на набережну... Кілька пароплавів коливались з баржами біля пристани. Півголі, висушені, мов тараня, люде з вігнутими голими грудьми, приспівуючи: о-а-у ха-о-а, присідаючи в такт гнучким згинам коромислів, довгою чергою один з одним—тягали на плечах крам. Великі круги воску, бочки цементу давили їх до землі, згинаючи тягарем вузеньку дошку, перекинуту з борту на берег.

По-над берегом на одмілі, скільки око бачило, голі люде—кулі—грілись на сонці... відпочивали... Коромисла збоку... Де-які з них шукали в сорочках надोїдливих створінь, спокійно винищуючи їх зубами й спльовуючи ту огиду на землю.

То безробітні...

У «хазяїна» робили ті, які взяли за роботу найменше...

Северин і Стьопа мимохіть пішли слідком за носильниками, які тягарями зникали за ріг вулиці.

Через кілька кварталів товариші дійшли до того двору, в ворота якого зникали з п'ятипудовими паками носильники... То склад.

— Цікаво знати, скільки вони дістають за роботу,—промовив сам до себе Северин:—певне верста буде від пристани?

Китайці з порожніми коромислами купками йшли назад до пристани.

— Скільки, товариші, дістаєте за роботу?—запитав Северин, зупиняючись проти них.

Носильники спинилися, поглянули один на одного, помовчали хвильку... Один з них, високий, кремезний, з широкими плечима, але трохи зігнутий, кострубато відповів по-англійськи:

— За перенос три центи штука...

Стьопа погостив робітників цигарками... Ті мовчки взяли, щось усміхнулись один до одного й рушили... Пішли й Северин зі Стьопою.

Три центи за п'ятипудовий тягар... за версту переноски...

Ввечері, біля шостої години, Северин і Стьопа були на перевозочній пристані, а точно о шостій пароплав рушив на той бік.

Недалеко від себе Северин запримітив сина аптекаря, який час від часу поглядав на нього.

За півгодини пароплав пристав до другого берега.

Серед темноти на згасаючому обрії виднілися спичасті дахи старого міста.

Северин і Стьопа пішли за аптекарем, яке непомітно кивнуло до Северина головою й швидко пішло вздовж берега. Згодом звернули до міста.

Увійшли в напівтемну вуличку, по обох боках якої заблимали крамнички, пройшли ще кілька вулиць, з яких уже зникали запізнілі мешканці міста.

В одному з темних заулків молодий китайчик звернув у відчинені ворота; слідом за ним товариші пройшли довгий двір, ще якийсь заулочок, знову кілька дворів і, нарешті, увійшли в невеличкий будинок.

Китайчик зник, а у вітальні товаришів зустрів знайомий Северинів аптекар. Він мовчки провів їх через кімнати у внутрішній досить чистенький покій, усадив товаришів за столом, налив зі стоячого тут-же мідяного чайника по чашці чаю, вклонився й вийшов. Северин і Стьопа запалили цигарки й теж мовчазно почали оглядати кімнату.

Кілька твердих темної фарби крісел та кубичних столів притислись по обох боках кімнати. На комоді, що не хотів визнавати біля себе компанії крісел і прикипів до протилежної стіни, за невеличкою шклянкою шафкою сидів штучно зроблений мідяний Будда; збоку шафи висіла вся списана китайськими ієрогліфами конфуційна дошка. В комоді, крізь шкляні двері, дружно притулившись одна до одної, визирали шерехи старих книг і якісь потемнілі пергаменти. Ріжні старовинні, гаптовані по шовку, малюнки скрашали стіни покою, темінь якого розвіювало підсліпувате блимання двох лоевих свічок.

— Правда, романтично?—запитав Северин Стьопу, озираючи кімнату.

— Щось подібного до чарівних байок і романів жрецько-поганських часів...

— М...да... Обережність надзвичайна,—процідив Стьопа:—я певен, що тут робота вже йде...—й він почав сьорбати з чашки зеленуватий гарячий чай.

За кілька хвилин тими-ж дверима увійшов аптекар, а за ним невеликого зросту сивенький китаєць.

Аптекар одступився на бік, даючи дорогу сивенькому, й промовив:

— Д-р Су-а-вен.

Северин і Стьопа поздоровкались.

Су-а-вен сів біля столу, за яким сиділи Северин і Стьопа, й мовчки уважно подивився на товаришів. Його старече, бліде й сухе обличчя, лагідні, ясні, ніби трохи болісні очі, казали, що він дуже багато пережив. Коли-б не його довгасті, чорні, щетинясті до низу вуса, що надавали йому китайського вигляду, можна було-б подумати, що це європеець в китайському вбранні.

— Нарешті, нам пощастило вас знайти, товаришу,—почав Северин, звертаючись до нього... І Северин почав викладати мету приїзду.

Коли Северин було почав виклад плану роботи в Китаї, Су-а-вен несподівано запитав назвиська товаришів в Новому Світі. І коли Северин назвав їх, він попрохав зачекати хвилинку, звернувся до свого кузена, щось сказав тому по-китайськи і, коли той зник, звернувся до Северина й Стьопи:

— У нас бачте, тут є ще товариші, спільники, ми вже разом вислухаємо вас.

— Певне дивуєтесь, що з такими обережностями вас приймаємо... Нічого не поробиш... В нашій республіці інакше не можна... Особливо з європейцями... Ви-ж знаєте, що Китай для імперіалістичних країн є добра дійна корова й всім, хто перешкоджає те доїння, не так-то вільно показатись на вулиці... Він знову замовк, вкрив полою свого довгого контуша коліна й сховав руки в рукава, ніби від холоду.

Разом з аптекарем до кімнати ввійшло троє китайців. Двоє досить молодих, які запально стиснули руки товаришам, а третій, худенький дідок, мовчки уклонився й сів біля дверей.

— Прошу,—промовив Су-а-вен до Северина.

Северин знову розповів те, що вже казав Су-а-вену, й почав викладати весь намічений план роботи. В дрібніших подробицях він з'ясував розпочату роботу в Кореї, Японії, про відділ друку для тих країн на Філіпінах, про мандрівку Міро з японським товаришем Мутсу, про виїзд Сегаля та ролю його, про Шергеля й його завдання та про те коло, серед якого він знаходиться.

Він виклав все до дрібниць і запитав Су-а-вена про можливість роботи в Китаї й акції, на випадок захоплення пролетаріатом Росії влади...

— Так, поміркувавши, почав Су-а-вен...—Ви не маєте нічого до запитання?—звернувся він у бік своїх товаришів.

Ті захитали головами. І Су-а-вен заговорив:

— Це надзвичайно чудово й вчасно. Ми тут були самі й гадали, що наша робота, наш майбутній виступ будуть самотніми в Азії... Ваша звістка дає нам сили й енергії до проведення того, чого ми вагалися... Ми раді мати з вами контакт і хай наша спільна праця не буде марною для трудячого, пригнобленого й безправного людства.

Він закашлявся й, міцніше обгорнувши контушом шию, тихо продовжував:

— Отже, щоби ви мали уяву про нашу роботу й яка вона, я коротко вам розповім ті ситуації, серед яких вона народилася...

Северин і Стьоба з зачарованням прислуховувались до його лагідного голосу, що мистецьки лився англійською мовою.

А він на мент закусив губу, відкинув злегка голову й знову почав:

— Тисячоліття Китай переживав важкі періоди свого існування. Ріжні заборчі війни з монгольськими й другими народами, з одного боку, високо піднесли інтелект народу, з другого, в ті бурхливі періоди знесилився й попав до лап імператорської деспотичної неволі... Реакція запанувала в краї... Насаджені по країні гультья, родичі царя, всю свою увагу звернули на визиск, дерли дев'ять шкур... Нарід залихався серед того панування. В страшний боротьбі за животіння забуто

було все, розвиток науковий, духовий, технічний й інше, що ви можете бачити в стародавніх пам'ятках китайської медицини, астрономії, техніки, в зарісших вікових монументах стародавньої дивовижної роботи...

— Мандарини, що розсілися по краю, були катами своїх підлеглих... Символ страхіття мандаринів і династії—страшний дракон на кожному місці нагадував підлеглим, що кожна їхня думка, всякий їхній рух протесту буде винищено до пня... Ворота палаців, мандаринських дворів, кожен стовпик, що мав яке-будь відношення до влади,—мав на собі розмальованого дракона... і цей страшний звір не тільки лякав своїм мальовничим виглядом, а й дійсністю... Його ім'ям забивали людські шиї в колодки... ціпами звязували на вік цілі купи нещасних, що чим провинилися проти влади... Людей у стовпах підтягувано за горло догори... сікли руки, ноги, запаковували людину між двох дощок і потім розрізали пилкою вздовж голови до ніг... Щось страшного було в краї... Династична згряя й їх льокаї так знущались над народом, що волосся стає сторч лише при згадці того... Нарід здеморалізовано... Суспільне перетворення відносин, порядку, економічного занепаду, вбиття живої душі породило погані звички—опіум і сотки різних гидот, що вироджують людину в річ, або бездушний причандал... Претенденти на престол вчиняли страшні закулісові драми, вбивства, різанину... Ви пам'ятаєте боксерське повстання, яке було ліквідовано при допомозі військ цивілізованих країв... за те вони дістали в Китаї все, що тільки бажали... копальні, концесії, торговельні монополії й привілеї в краї, якими не користується ні один китаець... Нові місіонери, консульства, їх урядові й торговельні агенти допомагали грабувати нарід, скуповуючи землі, закабалюючи в ярмо боргів мільйони працюючого люду... от, як знаєте, революція 1912 року покінчила все...

Су а-вен важко зітхнув.

— В ті часи нас було небагато. Молодь, що почала вчитися, не стерпіла. Почалась організація. В тім напрямку нам пощастило де-що зробити... навіть перетягнути на свій бік де-яких військових і незадоволених придворних... Почалась акція... Війська переходили на наш бік... Придворна військова вельможність і буржуазія, передбачаючи гибель династії, стала на наш бік і навіть взяла участь у ліквідації династії... Але треба було й тоді ще передбачити, що ми програємо... Буржуазія візьме гору. Вона одурить трудящі маси своїм виступом проти династії. І так сталося... Злочинні натури бачили в революції ще краще, незалежне забезпечення свого існування, й навіть більших привілеїв... Генерал Ю-ан-ші-кай, що перший перейшов на наш бік, мав ще раніш свої наміри. Ми бачили це... Але що робити... Швидче звалимо... Він бачив в своїй новій ролі вищу державну кар'єру й, як людина розумна, зробив так, як і слід було сподіватися від його класи. При новій владі опинилися ті-ж придворні, що перейшли на бік революції. Апарат лишався старий. А в нас не було інтелектуальних сил, щоби цілком його замінити... у нас були лише мільйони безграмотних, темних... По країні лишилися ті-ж генерали, губернатори, мандарини, які заявили покірність перед новою владою... Зібраний був парламент... Я не міг згодитися на пропозицію бути президентом... нас було дуже мало, а навкруги все стара реакція... Йти проти—бути забитим, або привести Китай до нової реакції.

— Президентом обрано Ю-ан-ші-ка-я... і новий володар краю повісив замість дракона п'ятиколіровий прапор... Він вів далі справи так, чим закінчила династія... Майже жадної зміни, крім прапора, нарід не відчув і... досі не відчуває... З чужоземними державами парламент мусів затвердити договори династії й все пішло по-старому... Ми знову почали гуртувати молодь... Але ю-ан-ші-ка-йська влада зрозуміла наші наміри знищення буржуазного порядку й захтіла нас винищити... Я мусів тікати до Японії, Америки, Філіпін... Недавно перед смертю генерал-президент хотів стати царем, але цього вже злякалася навіть буржуазія... Їм не буде вже такого прибутку й свавілля гнобити нарід та дерти з нього шкуру—те все буде привілеями царя... й не дала йому здійснити те... його отруїли... але він у формах сучасної влади, як і старий Китай, зі страшними порядками, живуть... Імперіялістична буржуазія, дипломатія могутніх країн вертять країною, допомагає гнобити трудящий нарід і душити голодною смертю робітництво.

Су-а-вен знову зітхнув і хусткою витер чоло...—Тепер я вже знову тут, хоч і живу нелегально. Ми майже всюди маємо своїх прихильників... правда, небагато... Хоча й тяжко вести пропаганду, але ми провадимо її... Коли-ж буде добра допомога від інших товаришів, а в Росії буде зламано буржуазний устрій, ми маємо надію зламати й нашу буржуазію...

Він скінчив оповідання, глянув на своїх товаришів, ніби питаючи їх: чи так він сказав. Але ті не відповідали, запальними очима втопивши в нього свій зір.

— От історія нашого розвою... Що-до сучасности, то ми помалу робимо де тільки мога: у війську, межи студентством, робітниками й селянами, готуємо ґрунт і винаходимо людей... Маємо друкарню й де-що друкуємо...

Всі важко дихали.

Северин ніби прокинувся від дивовижного сну й глухо промовив:

— Нам необхідно мати щільний контакт, спільність роботи і, як треба буде,—акцій. І Северин розповів міркування про план і необхідність виступу в Китаї в часи перевороту в Росії.

Цілком слушно, підтвердив Су-а-вен.—Я гадаю, ми можемо вирішити так: ви мусите лишити в Китаї представника бюро—європейця... Це тому, що за китайцями, які переїзять до Японії, дуже слідкують... Утворення кіосків тут є конечно потрібним... І це дасть більш легальніше право існування та переведення наших завдань. Це буде саме нейтральне посередництво пропаганди... технічний бік того ми улаштуємо спільними силами... Для утворення нашого видавничого відділу на Філіпінах вишлемо свою людину... Правда, ми й тут маємо де-що... але чим більш преси й літератури, тим краще, а особливо на випадок, коли-б влада захопила тут наше видавництво...

Стьопа перекинувся думкою з Северином, що він ладен був-би лишитися в Китаї.

Цю думку підхопив Су-а-вен. І коли на цім порішили, й Су-а-вен сказав по-китайськи своїм колегам, ті задоволено кивнули головами.

Северин передав Су-а-вену всі захоплені для Китаю папери, а Су-а-вен обіцяв завтра прислати потрібні для Северина й Стьопи адреси своїх товаришів, пароль та інші матер'яли. Місце перебування

Стьопи намічено Шанхай. Су-а-вен прохав частіш надсилати звістки з Токійських кол, бо, мовляв, вся політика Пекіну залежить від наказу иноземних дипломатів у Токію, де в зв'язку з російською революцією сконцентрована вся імперіялістична робота...

Коли покінчили всю головну справу, Су-а-вен познайомив Стьопу й Северина з присутніми: двоє молодих товаришів: Ці-шу-ян і Тан-цен нещодавно закінчили освіту в Америці й тепер перебувають тут в Ханкоу: один агроном, а другий правник, аптекар Ку-вен—китайський медик... Сухенький китаєць—Сю-джоу, колишній рікша—їх наборщик... Тепер, як «друкарський купець», керує їхньою друкарнею, яку запропонував Су-а-вен Северину й Стьопі,—варто завтра оглянути...

Коли товариші помітили на собі й інших втому, Су-а-вен зауважив Северину й Стьопі, що вони будуть ночувати тут у місті в готелі, куди проведе їх Ку-вен.

Пізно, після других півнів, товариші покинули житло Су-а-вена.

Слідком за Ку-веном товариші знову пішли задвірками, суточками, вуличками. По дорозі аптекар уривками кидав до них:

— Ночуватимете в китайському готелі... Мій син ще звечора замовив кімнату. Запишіться, як купці... Я не ввійду туди, але вас вже будуть чекати там... Завтра зранку приходьте подивитися на нашу друкарню; вона—шостий дім вгору від вашого готелю... Там побачите отого старенького Сю-джоу... Він передасть і всі папери... Пароплав на той бік іде о дванадцятій. За готель і послуги не платіть. Мій син залагодив,—ласкаво наставляв Ку-вен, прощаючись з Северином і Стьопою біля великого будинку, над дверима якого миготів папіровий лихтар...

Назустріч товаришам вискочив шустрий молодий китайчик, він уклонився й провів їх у кімнату..

Величенька кімната з поліровими вікнами досить приємно визирала в освітленні кількох лойових свічок. На столі стояло кілька десятків тарілочок з різною холодною стравою й вкритий ковриком чайник чаю.

Ліжок не було. Замість них на засланому тонкими матами підку, що притис довгою лежанкою до стіни, з кількох теплих ковдр було зроблено дві постілі. Біля ліжка на долівці з двох налитих водою тазів йшла пара.

Служка спинився біля порогу й, усміхаючись, уважно подивився на Северина й Стьопу, а коли упевнився, що його гості задоволені з такої зустрічі, з приємною усмішкою зник за двері.

Товариші нашвидко змили руки в гарячій воді, що парувала в тазах, і присіли до вечері... Вони поглядали один на одного, ніби міркуючи: з чого-ж починати. Потім загадково засміялися й рішуче взялися за страву. Дрібно нарізані мариновані гриби, сушена риба, зелений варений перець, птичі потрохи, штучно вироблені коріння, локша, тушена риба, засушена в цукру смажена курятина, варений рис, пампушки пареного хліба та безліч іншої страви китайської місцевої куховарні заповнили весь стіл. Все це було розложене в малесеньких тарілочках та мисочках.

Вправляючись палочками, що були й за веделки й за ложки, Северин і Стьопа смачно повечеряли й пішли в полон теплих м'яких ковдрів.

Вранці служба змінив тази свіжою гарячою й холодною водою й подав чаю. Товариші не стерпіли подякувати йому за послуги й вийшли.

Відрахували шість будинків і увійшли через колончасті піддашки до друкарні.

В крамниці за конторкою стояв Сю-джоу й щось по китайськи розповідав якомусь європейцеві, вдягненому в китайське вбрання, європейських черевиках і капелюсі, показуючи тому коректу табличок.

Сю-джоу не звертав ніякої уваги на увійшовших товаришів і продовжував розмову. Врешті декорований європеець змовився з Сю-джоу й пішов з крамнички.

По дорозі лагідно уклонився товаришам.

Коли він вийшов, Сю-джоу радо усміхнувся до Северина й Стьопа й міцно потис їм руки.

— Місіонер, француз-закажчик,— пояснив він незграбною англійською мовою, кивнувши на двері, куди вийшов декорований... Потім він поліз до конторки, добув пакет і передав Северинові... Він намагався щось сказати, але певне не зумів підібрати англійських слів і зі злісти махнув рукою.

Сю-джоу заметушився, відчинив двері, що вели в середину друкарні й рукою запрохав їх.

У великій кімнаті молоді з веселими виглядами китайчики склали китайські знаки. Вони з цікавістю й приємністю подивились на товаришів... Сю-джоу щось муркнув до них по китайськи, ті приємно усміхнулися, закивали головами, вітаючи товаришів, і знову взялися до роботи.

— Це всі наші...— пояснив Сю-джоу, киваючи на складачів.

В інших кімнатах розбірали, складали й фальцували тонкий папір. Грюкотіла ручна машина; у палятурній було навалено купи брошур, свіжих з машини видрукованих аркушів... Всюди після того, як Сю-джоу щось пояснив робітникам, ті радо кивали головами до товаришів.

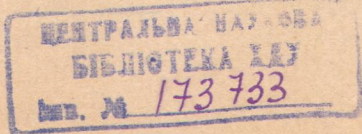
Якось невимовна приємність запанувала Северином і Стьопою серед цих своїх німих однодумців. Вони не могли словесно порозумітися, але внутрішні почуття з'єднували всіх... Щось приємного ласкавого хотілося сказати цим азійським братам по ідеї...

«Неодмінно буду вчити китайську мову»,— порішив Стьопа, виходячи із друкарні... На пристані вони не довго ждали пароплаву й хутко були вже на другім боці... На набережній, до якої вийшли вони по широких мурованих східцях, їх чекала невеличка розвага...

Кілька чисто вбраних китайців і китайок, мабуть з багатой аристократичної класи, у шовкових сукнях купкою стояли одні проти одних і запобігливо віталися і вклонялись корпусами до землі, простягаючи зложеними в кулаках руками, немов-би сапали що...

Певно, родичі або знайомі—зустрічали прибувчих...

На наб режній вони заступили прохід зі східців на вулицю й на алею, але швидко помітивши це, відступили в бік на алею, і там біля ослінця, під каштаном, продовжували свою приятельську церемонію, запрохуючи одні одних сідати... Та ніхто з них не зважався сідати першим.

— Це певне й є «китайська церемонія»,—усміхнувся до Стьопи Северин.

Але несподівано з тротуару вулиці з'явився височезний, в червоному вбранні й білій чалмі—індус. Він підійшов до тих китайців і грізно grimнув на них.

Китайці, певно, не зрозуміли індуської мови й здивовано дивилися на червоно-смугляве обличчя індуса.

Тоді індус шарпнувся вперед, безцеремонно вхопив одного з них ззаду за шовковий бурнус і зі всієї сили пхнув його з алеї на мостову...

Де-які з друзів нещасного злякано кинули погляд під ноги й чомусь на дерево, заметушилися між собою, щось забалакали до інших і миттю, чемно, підштовхуючи прибувших, під руки вивели їх наперед вулиці...

Індус огидно обтріпав свої в білих рукавичках руки, немов доторкнувся до паршивої скотини, грізно подивився на китайців, щось вилаявся, самозадоволено підвів голову й поважно пішов поволі по алеї.

— Бачили?—спитав Северин Стьопу.—Це право китайців перебування на європейській території... Таку картину, тільки у других фарбах, я бачив і в Шанхаї...

Стьопа болісно похитав головою й додав:—це-ж вони з багатіями так, як з худобою... а за яких звірят чи комах вони бідноту вважають?

Цього-ж дня, увечері, Северин і Стьопа китайським пароплавом «Тюнгуй», що більше був схожий на збиті старі ночви, ніж на стемпшип, хоч його й було колись придбано у англіїців—повертались до Шанхаю.

БІЛА-КРИНИЦЯ

* * *

Міняється акорд віків,
міняється акорд зомлілий!—

і гама плуга й молотків,
що волю кров'ю окропили,

нових краси! розмаху! сили!—
— Новітній спів!

Додригують потухші блики,
і промінь праці в буйній грі

мільонсписовий і язиковий,
мов колектив безмірноликий

сонця викресує вгорі!—
— Живий во-віки!

Золотить світлі небеса
огнями криць доба велика.

— Краса!
музика.

ВОЛОД. СОСЮРА

ГАННА

Вже налетіли хвилі,—
співай, співай, співай!..
Бо стримати не в силі,
що ллється через край...

Іду такий щасливий,
полями я іду.
Чи скоро на заливи
я—кораблями дум?

Чи скоро на заливи—
залізний човен мій?..
Іду такий щасливий
і сам собі чужий.

Дивлюся, ніби збоку,
згори на себе я,
і мружить каре око
любовниці моя.

Її наймення—Ганна
мені таке ясне,
бо любить океанно
вона мене, мене...

Ой дзвени, дзвени, дзвени думками,
ти моя проклятая любов!
Молодими ніжними ногами
заміси на глину мою кров.

Щоб не знав, не думав я нічого,
щоб усе, в що вірилось, забудь;
і піти самотно—юним йогом,
як колись, у невідому путь.

Знаю, знаю, я її зустріну,
та нічого більше не скажу.
А вона згадає цю хвилину,
що між нами провела межу.

І до мене кине, мов лілеї,
бліді руки в блідому бреду...
... Тільки гляну, засміюсь над нею
і спокійно мимо я пройду.

Чому став і глянув я шалено
і чому любовниця моя
стала синя, синя аж зелена
і на схід не дивиться ніяк?

А на сході: хмарами загони...
Хто вони? Куди—і відкіля?..
Там—команда, батареї, коні,
там комусь жаліється земля...

Попереду—на коні гнідому,
ближче став на білому коні,
Темні губи скривлені знайомо,
юні губи скривлено на гнів...

— Чому ти?.. звернувся він до Ганни.
— Чому ти не з нами, а за ним?
І, як небо синє і кохане,
кинув зір на неї з вишини.

Це-ж вона вуздечку цілувала,
це-ж її на стремені рука...
...Обгорнуло груди снігом талим,
голова порожня і дзвінка.

РИБАЛКА

І. Кириленкові.

Небо, хвилини і хвилі,
вітер, вітрило туге,
чайки мої сизокрилі,
хто вас покликав на герць?..

Тільки для тебе вітрило
юний рибалка згорнув,
взявся за весла і мило
небу й тобі усміхнувся.

Хто вас на гони, на мілі,
на золоту далечинь;
мислі налякані, милі,
з вітром і чайками мчить?

Ти одповіла. І сон цей
вам не розвіє ніхто.
Очі в рибалки, як сонце,
і піонерський платок.

Лодку раптово наклонить,—
очі у тебе на жах...
Милі тримаю долоні,
серце моє на ножах...

Вийшли на берег. Дорога—
в листя, куди нам іти...
Тільки не знаю, для чого
й чому з рибалкою ти...

Скоро до берега, скоро,
серце своє не хвилюй.
Тільки для тебе я море,
вітер і хмари люблю.

Чую: (а серце—на голки,
і до нагану—рука...)
— Милий мій, я—комсомолка.
Наша любов не така.

Шаль я побачив ясную
ще на звороті на мить...
Я—комунар, не ревную.
Чому-ж так серце болить?..

* * *

Не скажу я ні слова в-останнє.
І на муку твою неясну,
на твоє одиноке ридання
на прощання рукою махну.

Буде поруч іти за тобою
синьоокий, смуглявий юнак.
Тільки глянеш на мене з журбою
та мене не пізнаєш ніяк.

Ти простягнеш до мене дитину,
будеш бігти за мною, кричать,
потім довго стоять біля тину...
Та уже не вернусь я назад.

Сядеш ти, а юнак біля тебе.
(Буде каменем мука моя...)
Він, як море, як вітер і небо,
ну, такий, як у юності я.

Ми зустрінемось пізно чи рано.
Може серце й тривогу заб'є...
Та спокійно і ясно погляну
я на сиве волосся твоє.

Підійду я до сина могого
і обернешся злякано ти...
Тільки гляну на сина... а в нього
на коліні рука затремтить.

—«Мамо, хто це?»—тебе він питає,
Твої-ж брови—на сльози, на біль...
Але тихо і мертво: «Не знаю»...
І скажу я: «Пробачте» тобі.

ПЕТРО ПАНЧ

БАРМА

НОВЕЛА

Сіряки, саети, лапті, лак... І сунуть вони в фанатичній нестямі лісками-перелісками з під солом'яних стріх, і кам'яними кварталами із міщанських улог; сунуть із року в рік, туди до передмістя, де під фабричними димарями хоро доживає свій вік ветха церковця. А над містом дзенькає турботний день, розмірно дихають заводи і дріжать радіо-щогли від хвиль, посланих в Європу, у світ.

Сунуть лапті, лак, як отара з пасовиська, і товсторуними баранами виглядають поміж них тіні в чорних рясах, з клобуками в руках. Там десь, коло церковці, коло «озерянської», вони надінуть їх на засмальцьовані голови і всім нутром почнуть викликати бога.

... А над бур'яновими степами вже промайнули століття і дзвінок впали на брук міста...

Бабуся Карпиха, важко опираючись на коцюбу, поспішає й собі за чорною рясою і думає про степ, про телицю на тому степу, а питає про ікону:

— А коли-ж воно винос?

— Зараз, бабуся, зараз!

— О, хоч би вже скоріше: нездужаю, мої голубоньки, стара вже я дуже, ніжоньки болять.

— Хіба здалеку, бабуся?

— Ох, голубонько, здалеку... Пішки, голубоньки... Теличка у мене заслабла, дома, там—на степу. Кажуть люде «озерянській» би треба...

Трясуться ноги в баби Карпихи і спина болить: сідає баба на закопі, тяжко дихає, а згадає про слабеньку теличку, згадає про озерянську ікону чудодійну і засвітиться в старечих очах далека надія, мов осіннє сонце на шкляному камінці, тоді баба пнеться знову на коцюбу і знову шкребе зашкарубленими чобітьми порошок по шляху...

Іде баба Карпиха, а думка, мов порпаючись у попелі, поволі малює перед нею ікони, охресть малює, передмістя і, раптом, місто. Баба злякано підносить тоді до нього підсліпуваті очі, зупиняється і відчуває ще більшу втому в ногах, і як болить попереk. І хочеться бабі присісти, відпочити, але краще вже там, перед образом... упаде на коліна, створить молитву й відпочине вона, як на лоні матери.

І знову шкребє баба зашкарубленими чобітьми порошок на шляху і підпирає облізлими бровами лоба, аби не думати про страшне й невідоме їй місто.

*

За іконою йшли з охрестю до озерянської церкви, а церква на горі, і довкола ограда.

Байдуже сонце жовтінням миготить на хрестах, на банях.

Глухо долітає шум від подиху міста.

Ходить в огряді «двадцятка» старої церкви... Похожає «двадцятка», як козаки на варті, пильно приглядається до шляху із міста і думає вслух...

— Ач, скільки суне!

Придивляється і дід Максим:

— Нехай сунуть, а ви менше, як за п'ятдесят не віддавайте!

— Добре діду! Гей там, не пускайте в ограду!

— Геть від воріт—отара!

— Чого там геть, он архирей ідуть—відчиняйте!

— Який архирей, новий? більшовицький? ідіть з ним до біса!

До воріт підходять корогви, хрести, люде: ніби море послало свою хвилю.

— Во ім'я отця...

— Та ви слухайте, не той, а як дасте п'ятдесят...

— Во ім'я отця і сина...

— П'ятдесят бомажок то й візьмете ікону, бо ми теж...

За ґратами воріт, мов вітер шумить:

— За святиню?... чудодійну?

— Бузувірі!

Налітає хвиля запінена:

— Дави на ворота!...

Затріщали, не витримали, розчинились.

Відійшла «двадцятка» до паперти. Шипоче за спинами дід Максим: «не давайте»!

Знялись руки з хрестом догори, зашуміло:

— Тридцять!..

— двадцять!..

— десять!..

— Схаменіться люде, ви-ж православні... Ламай!

Налетіла хвиля запінена: затріщали, не витримали двері, розчинилися.

І в церкві:

Натовп коло налою, натовп роздратований. На налої ікона «чудотворна», озерянська, і ще ікона «троєрушниця».

А навколо, мов шамани:

— Не дасте,—умремо, не попустимо! Дивись там хлопці!

— Святий, владико, та скажіть же!..

Давлять, тискають владику, підняв він хреста високо:

— Слава отцю,—беріть...

Здіймається піна, шумує:

— Ку-куди?, а геть із церкви!

Гвалт, гармидер.

Пролазе бабуся Карпиха (там десь теличка в степу), норовить бабуся по-під руками до ікони молитву створить. Простягла уже губи, як пару засохлих шкаралуп, і очі засяли надійно, а над головою, як

довбня—кулак. Відсахнулася баба і захистилась хрестом. Не може вона цього зрозуміти, взяти у тям.

Іще раз хтось із серцем сказав:

— Та беріть же ікону!

І в бризки розсипалась хвиля—нахрясли раптом, з молитвою:

— І си—

— на!

— Ай, ой! Назад!

Злетів з архирея клубук.

Зашумувала піна над виром: хлинув натовп назад, до притвору...

*

На порозі відсахнувся архирей; глянув поруч на рясу, на ікону в руках і тихо зпід руки запитав:

— Отче, Мардарію, що-ж ти преш, нерозумний?

— Ікону, владико святий!

— Та це-ж троєрушниця, отче Мардарій.

Тоді очі Мардарій до неба і—дико завив: «і нині, і прісно і навіки!..»

Процесія з охрестю, мов купа осениці, спустилась з гори... І посунулись свити ликом по бруку, туди, де починається місто, де ритмічно дихають заводи. А бабуса все тиснеться поміж люде наперед. Йй би молитву створити прямо перед образом святим, озерянським і тоді-б може теличка там десь в степу ожила... тут би створити, до міста-б не йти.

А процесія з охрестю все суне вперед і, раптом... дихнуло місто, мов нестримний водоспад—о училась охресть і уперто вперед.

А прямо назустріч з частками мишин грузовик, зачмихав, загремів:

— Стережіться, бабусьо!

Кидається баба Карпиха у бік, а поруч, під вухом:

— Кра-кра-кра!

— Ох, горенько, та світе-ж мій!

Метнулась коцюба на середину вулиці, а за нею стара. Мигнули над нею вікна трамваю:

— Ой, рятуйте!...

Зашкрябали зашкарублі чоботи по бруку, і кинулась баба просто на дроти, а губи бліді, мов земляні хробаки, шепочуть в смертельному страсі:

— Піду, вернусь... тільки молитву створю!..

Але раптом, і знову назустріч, авто, а в ньому смарагдові очиці дітей. З надмірної мочи рывкнуло авто: охресть уростіть,—стратилась баба:

— Ой, лишенько—та, матінько-ж моя!

Не туди поступилась: дзенькнуло, зачипилась—упала...

— Ай—й!.. а-а...

Хтось наступив важким чоботом на скроню...

Мигнули над головою ризи золоті...

І ріг від ікони і... ноги, ноги...

А далі...

... Яскраво фаркнув соняшний день там, десь у степу і...

раптом... згасло..... усе...

Харків, 1924 р.

О. ЧАБАН

ГАЛАТЕЯ

«Что вы плачете одинокая бедная деточка,
Кокаином распятая в мокрых бульварах Москвы».

В пивниці тихо і напівтемно, електрика освічує тільки сцену і на ній чоловіка в чорному убранні, П'єро, він співець великого міста, хорого нервовими та венеричними хворобами, залитого цілим морем білого світла електрики, втопленого теж в ціле море бруду і розпусти, стравленого кокаїном, алкоголем, проституцією.

Так він співа велике місто, співа коханку Анатолія Лілі (по паспорту міщанку Лизавету Васильовну Відерникову), співа її міцні парфуми, змішані з духом її хорого тіла. (О, це тіло, подібне до тіла маненької дівчинки в останній степені сухоти, і маненькі порожні торбинки грудьми, не раз воно викликає в Анатолі і жалість і бридливість).

Цей блідий чоловік, співець кокаїна, і сам кокаїніст, співа богему, співа кафе, співа ці пивниці, повні парів алкоголю і запахів сосів, співа єгипетські цигарки Лілі, просякнені порфюмами, співа підмальоване обличчя поета Ванічки його незмінну орхідею в петельці сюрдута, співа...

Але це все вже обридло Анатолію, а більш за все обридли ті твори його колег, котрими вони чогось «шукають», шукають при допомозі зелених коней, подібних до тих «коней», що Анатоль малим хлопчиськом вирізував з старих бабуніних карт, при допомозі синіх та масакових привидів, котрих вони нахабно рекламують людськими істотами, при допомозі різнобарвних кубиків, старих калош, гвіздків, шматків одежі.

На сцені красуня балерина невимовно гарна і невимовно бездарна, вона теж була коханкою Анатолія, але в неї завше несвіжа білизна і з рота пашисть перегаром коньяку й тютюну. Вони розійшлися і лишилися щирими приятелями. В пивниці стоїть гамір. Пивниця освітлена, гуде балачками,—балакають, зтиха співають, бряжчать посудом, стукають ножами по тарілках, кличуть льокаїв, що бігають поміж столами, вихляючи задами, людські постаті маячать в цілих хмарах сивого диму від тютюну.

Анатоль каже, що він не завше був сином цього кам'яного міста, що він, коли скінчив Академію, жив два роки в Італії, був закоханий в сине море, в пахучі пристрасні квіти троянд, помаранчів, магнолій в гаряче золоте сонце, душні зоряні ночі, а головне, шалене закоханий в чудове гармоничне тіло, в цю найвищу красу, тіло здорове, прекрасне. Він два роки працював над своєю «купальницею», котра здо-
була йому славу.

Так, всі пам'ятають цю «купальницю», цей гімн здоровому коханню і радісному простому життю, пам'ятають цю постать, залиту гарячим сонцем, котре своїм промінням осяєє її через листя дерев і грає чудовими зеленими плямами на її божественному тілі, але що-ж далі? Це-ж усе таке старе, цих «божественних» тисячі, це «чисте мистецтво» таке нудне, таке всім обридле.

Анатоль згоджується. Нехай це! Все так, але він, Анатоль, прагне, власне, тільки для себе, знов того мистецтва, в його душі створений чудовий образ Галатеї. Тієї Галатеї, що вже ожила, що її тіло повне соняшної радості, в її крові палає огонь життя.

— Ну так що-ж перешкоджає здійснити?

Дурниця, цілком дурниця, нема натури, ці професійні натурниці тільки заслонюють чудовий облик своїми тілами, трохи заплившими жовтуватим жирком, з жовтими шиями, з руками й ногами, на котрих зовсім немає м'яз.

— «Але, мій любий,—Лілі доторкнулась до руки Анатолія своєю холодною, подібною до курячої лапки, рукою, з елегантсько відточеними нігтями, з пучками, вкритими безліччю перснів.—Ми всі це вже чули десять раз і наприкінці вже чуємо в останнє. Ти вже маєш те, що тобі треба. Вчора в лазні рядом зо мною мились дві жінки, одна видко якась содержанка, а з нею друга, руда, дуже не гарна дівчина, але в цієї дівчини тіло...—тіло Венери. О мій коханий, ти маєш доказ, що я повсякчас про тебе піклуюсь, бо завтра ввечері ця руда Венера буде разом зі мною в твоїй майстерні.

*

Поруч з маненькою Лілі в дорогому манти, в елегантських лакирах, з дорогим еспрі на маленькому капелюші, напаханою парфюмами, з напівбожевільними від беладони великими синіми очима, з художньо підмальованим обличчям, руда дівчина справляє якесь надзвичайно неприємне враження. В своєму широкому дешевому пальто, висока, незграбна, пов'язана сивою хусткою—вона дійсно здавалась негарною з своїм обличчям, густо вкритим ластовинням, з занадто великим червоним ротом і сивими невиразними очима. На дорогому перському килимі, що вкривав підлогу майстерні, лягли дві мокрі плями від дешевих черевиків дівчини. Видко, в неї не було галош, вона довго ходила по снігу, але це зовсім не турбувало дівчину і вона з цікавістю розглядала розкішну майстерню.

Анатоль цілував холодні лапки Лілі і рішуче не знав, з чого і як почати розмову з цією дівчиною. Неможливо-ж, справді, відразу сказати: «роздягайся і я буду тебе розглядати, по всіх статтях», наче коняку, що привели на продаж.

Та дівчина сама почала розмову:

— Пані привели мене до вас і сказали, що я можу добре тут заробити. Тільки хтіла я-б знати ваші умови,—бо я працюю на маленькій картонажній фабриці і коли працюю уважно, виробляю навіть карбованець в день, чи не пошкодить це праці на фабриці?

— Але-ж чи дівчина знає: яка сама буде праця?

— Так, вона знає. Вона вже була натурщицею в одній приватній художній школі, але там було неможливо холодно, кепсько платили

гроші і малювали з неї якісь страшних кам'яних баб. Це все її обридло і вона кинула. А через цю справу багато втратила на фабриці.

Анатоль сказав, що він їй буде платити по три карбованці за годину, коли дійсно вона така гарна натурщиця, як про неї йому сказала пані.

Дівчина почервоніла. Вона, видно, не сподівалась на таку велику платню, зараз же згодилася і запитала, де їй можна буде роздягтися.

На невеличкій естраді на тлі темно-синього аксамиту стояла осяяна електрикою жіноча постать. Так, Лілі сказала правду, це дійсно була втілена статуя Венери, але не холодна мармурова, а рожева, повна тепла, повна гарячої крові, — чисті ідеальні лінії тіла, незрівняно прекрасного біло-рожевого кольору шкіра, того кольору, який мають тільки руді люди.

Анатоль стояв перед цією красою очарований, він забув усе.

*

Одного разу, коли руда дівчина вибиралась додому і встигла надіть на себе тільки сорочку, Анатоль зайшов за ширми і брутально обняв її. Вона не закричала і на обличчі її навіть не було видно, що вона образилась, але дівчина дала Анатолі такого штурхана, що він звалив ширми, перелетів мало не через усю майстерню і впав, ударившись об ріг стола головою. Дівчина спокійно одяглась і вийшла.

На другий день у Анатолі боліла побита голова і нога, з котрої він зірвав об гвіздок шкіру, коли падав. Крім того, він страшенно хвилювався, що дівчина більше не прийде, і його Галатея лишиться нескінченною. Але без чверті на дванадцятю прозвонив дзвоник і в дванадцять дівчина вже стояла на своєму місці.

Чудове тіло, гарний червоний колір короткого виткого волосся. А обличчя... це тривіальне обличчя! Здається ні одна думка не скаламутить сивих очей, ні одне почуття не переріже ризкою низеньке чоло, не знищить на повних червоних устах животного виразу. Це обличчя доводило Анатолі до розпуки, перешкоджало працювати. Він не раз відправляв дівчину, кидав працю, з злістю спускав на вікна важкі фіранки, лежав в пітьмі і палив, палив до одуру.

Він не так ще давно, після великої боротьби з собою, добився того, що кинув курити опій, але тепер його знов і знов тягло до цих солодких примар, що колисали його нерви, що примушували його забути... так, так треба-ж бути щирим хоч з самим собою. Руда дівчина, дійсно вона його доводить до розпуки. Це — створіння без вищих почувань, без єдиної думки на чолі, але-ж ні, треба-ж наприкінці бути щирим, годі заплющувати очі. Чому власне його потягло на це, так зване, «чисте мистецтво»? Хіба дійсно він тільки прагнув цієї праці, тільки прагнув втілити гімн кохання, гімн гармоничному чудовому тілу? Брехня, брехня! Він в цій праці, в цьому «чистому мистецтві», в цій красі хотів заховатись від того страшного, що невпинно рветься через важкі фіранки, через товщенні мури кам'яниці, відтіля, з широкої, повної руху вулиці, заховатися від того страшного, гідкого. Так, нема чого критись від. «гідкого жахливого», і нема тут жадного героїства, а є тільки вбивство, грабунок, розпороті животи, страшні рани, повні робаків, зелені, гнилі смердючі трупи, гори кривавих трупів, освітлених

чадними пожежами. Геройство, краса, величність, покора... о, будь прокляте!

Анатоль схоплювався з канапи і метався з кутка в куток. Так, це ясно він хоче заховатись за свою Галатею від того смородного натхненного трупом повітря, що просякується через кожну щілину в його майстерню, від тих страшних нелюдських зойків, що линули сюди з-за тисячі верстов з тих кошмарних нив бойовиськ. Анатоль замикався в своїй майстерні, кидав працю, нікуди не ходив, нікого до себе не пускав.

Дівчина вже звикла до Анатолія і навіть згоджувалась після сеансу пити чай. Правда, вона кожен раз їла свій хліб і свою колбасу, котрі приносила з собою, а коли Анатоль ставив на стіл які ласощі, вона їх брала дуже мало і церемонно, та й то після великих препрохувань.

Одного разу, коли вони пили чай, Анатоль став казати про цей жах, про ці страшні кошмари, що чиняться там на заході, на фронті. Ці німці, ці звірі. Анатоль історично доводив, розповідаючи про гунів, яка це власне звіряча раса. Дівчина його дуже довго слухала і наприкінці перебила:

— «Залиште німців. Коли там б'ються і вбивають людей так невідомо за віщо і нащо, то і німці, і росіяне, і українці, і євреї, всі робляться однакові там, у цих страшних, загижених окопах, а прийдуть додому і знов стануть людьми. Тільки мабуть будуть дуже змучені тим, що там пережили і воїни, я так гадаю, ніколи вже не зможуть, наприклад, широко сміятись чи міцно спати».

Але це-ж такий жах. І Анатоль, хвилюючись, став казати про ті страшні картини, котрі його так без краю мучать, він ніколи нікому так повно, так вичерпуюче не казав про це, ніколи при другому не заглядав так глибоко у власну душу, і разом з цим він жадібно слідкував за її обличчям. Йому здавалось, що коли це обличчя загориться відповідним вогнем, коли спалахне іскра почуття в сірих невиразних очах, йому буде легше, він знайде якісь інші почуття, котрі виправдають щось. Але ні, нічого, як і завше, ні одної думки, ні промінчика почувань. Вона спокійно з смаком жує свої бутерброди з апетитом здорової молодої людини, і запива їх чаєм. Наприкінці на слова Анатолія:

— «Я инколи схоплююсь вночі з ліжка і мені здається, що серце моє зараз розірветься, мені здається, що я конаю з жалю».

Дівчина цілком спокійно відповіла:

— «Жалко, що й казати, жалко, що молоді здорові люди і гинуть, але-ж є прислів'я: дурня, мовляв, і в церкві б'ють, якого-ж греця вони воюють?»

— «Як то, а що-ж робить? Ці варвари, тевтони... наприкінці, хто несвідомий—їх же посилають».

— Що робить? Ви-ж сами кажете, що посилають. Встромили-б багнети, замість того, щоб в німців, в спину своїм офіцірам, тай повернулись би додому.

— «Ну вибачте, ви міркуєте як»... Анатоль зупинився. Йому хотілось сказати якесь образливе прикре слово, але він здержався і закінчив: як дитина. «Це-ж не є вихід. Але-ж і офіцірів посилають».

— «Ну то що-ж робить, видно кулею треба прикінчити всіх тих, що посилають. А ви кажете німці. Хіба не все одно, що працюють

на картонажній фабриці у хазяїна німця, чи в українця? на мою думку, однаковісенько. Навпаки, у мене є один знайомий дідок, він був у Німеччині і каже, що там робітники далеко краще живуть як у нас, і одяга дешева, вони гарно вбираються» — сказала дівчина, одягаючи пальто.

Дівчина подякувала за чай, попрощалась і пішла, а Анатоль довго не міг заспокоїтись, його нервувало, що він так відкривав свою душу перед цією грубою, нечулою істотою.

*

Радість, велика, п'яна радість! І як все це несподівано і так легко, майже без крові. Так швидко, як в калейдоскопі, летіли події. Докотились до Москви якісь чутки. В Петрограді робітники вимагають хліба, вийшли на вулицю, в них стріляли, військо переходить на бік робітників, Волинський полк з революційними піснями підійшов до Зімового Палацу, звеліли Державній Думі взяти владу в свої руки, Родзянко телефонує Миколі II «спасай династію», Миколу скинено, влада в руках Тимчасового Уряду. Якось все це скоро, так легко, так радісно. Щось новевійшло в життя, і радісне, радісне без краю.

Анатоль стоїть на площі. Чи є-ж що величніше, прекрасніше за ці людські лави, заквічані червоними стрічками? Над лавами крила революції — червоні прапори, гучні, радісні революційні пісні. Яке це все нове і чудове. Анатолі трохи прикро, що він стоїть на панелі, а не йде з юрбою, що він не в цих величних лавах. Він наче zostався осторонь революційної хвилі, він не був одним з мільйонів творців цієї радості. Під ногами сновигають хлоп'ята, вони торгують листівками з портретами міністрів Тимчасового Уряду. Так, Анатоль обов'язково хоче мати листівку з портретом того молодого діяча, котрий буде далі «зберігати революцію і закріплять її здобутки», того, хто сказав: «я не хочу бути Маратом російської революції». Це чудово, він не хоче мити руки в крові, навіть в крові того нещасного, слабумного і слабовільного, котрий був символом самодержавства. Ні, це йому страшенно подобається, цей чоловік не дасть Росії пережити ті криваві події, які сплямували Велику Французьку революцію. Наприклад, смерть Андре Шеньє. Але ці хлопчиськи страшенно хитрі.

— Керенського? ні, тільки його листівку не продамо, хочете, то купуйте усіх. Еге-ж, Керенського продать, а з рештою, якого-ж дідька лисого робити?

Анатоль купує всіх, вибирає Керенського, а решту віддає хлопчиську і йде далі.

Від старого кремлівського муру до вікна великого будинку протягнений над площею червоний китайковий пас і на ньому: «Війна до останньої перемоги». Тут лави народні наче в ворота переливаються з однієї площі на другу. Спинилась юрба: якийсь стяг, чи то чорний, чи може то червоний, не хоче пройти під цим гаслом. На балконі промовець, в солдатській шинелі, рука на перев'язі, кричить хрипко, — що він каже? Так, він каже, що гасло: «до останньої перемоги» необхідне.

— «Ми, революціонери, повинні знищити цих катів, котрі залляли кров'ю Європу, котрі вбивають наших дітей, котрі гвалтують наших

сестер! Коли ми їх не переможемо, вони заллють кров'ю нашу молоду революцію, вони знищать її здобутки, вони обернуть нас в свою колонию!»—Так, так! Анатоль цілком з ним згоджується—«я фронтовик...».

— «Сволоч ти і панський наймит»—бурмоче хтось біля Анатолія, він обертається. Старий робітник дивиться на промовця і в очах його така палка ворожнеча, він би здається був гідний кулею знять цього промовця з балкону. Анатоль кида погляд далі. Поруч з робітником його руда натурниця. Вона слуха і не слуха промовця, а сиві очі такі-ж тупі, як завше. Обличчя стомлене й похмуре. Анатолію здається, що він чує її слова там, у майстерні: «кулею треба прикінчить тих, що посиляють». От вони ті напівлюде, котрі ради свого шлунку гідні віддати і революцію і вищі ідеали, котрі ні для чого не поступляться своєю дрібною користю. О, скільки ще треба буде сили, щоб вдержать здобутки революції, щоб уникнуть анархії!

— «Ми з вами ще не бачились після революції і я вас не поздоровив, адже ви, робітники, головним чином, зробили революцію і вам вона повинна бути дорожча ніж кому».

— «Зробили та не доробили».—Спокійний голос, банальне обличчя.

— «Як-то? ви незадоволені? Хоча знаєте, я вже чув, ваші робітники занадто багато вимагають, їм так багато дали».

— «В тім-то й річ, що дали. Дали те, що панам з носа спало. Одержала я від дядька з Київщини листа, пишуть: яку-ж то ви там революцію зробили, що люде стали брать землю, а їх солдати як і за часи царату розстрілюють».

Анатоль намагався з'ясувати, що це-ж анархія, що, доки Установчі Збори не вироблять форму користування землею, її самим брати не вільно. Безумовно, земля належить тим, хто її обробляє, але брати її так анархично—це ж неможлива річ. Селянам же самим буде кепсько, коли вони поруйнують великі майонтки. Але дівчина нічого не розуміла, і що таке Установчі Збори вона рішуче собі не уявляє.

— Треба-ж сіять, як же не брать землю? І, нарешті, якого-ж чорта зробили? Навіть того катюгу царя лишили живим, а він сидить з своїм кодлом та й облизує губи, чека, коли-то знов кров буде пий. А замість його пани орудують так самісінько, як і він орудував.

Он учора в участку городовики нашого робітника Васильєва побили, зараз в солдатсьонковській лікарні лежить.

— «Ну це вже дурниця, ви-ж сами бачили, як поліцаїв ловили, багатьох з них навіть вбили. У нас вільна країна, республіка, і я ніколи не повірю, щоб, як ви кажете, в участку побили чоловіка. Може ваш Васильєв був п'яний, і його побили які хулігани».

— «Але-ж ні, я вам кажу, що його били поліцаї, і я зараз розкажу, як усе було, бо я сама була де в чому свідком. Біля пам'ятника Пушкіну зібралось багато народу, все більше панки. І от якийсь панок (хоч він і казав, що він син робітника наборщика, але я певна, що він це брехав) став казати, що робітники продають ради своєї користи революцію, бо вони під той час, коли треба воювать, вимагають вісім годин праці. Він казав, що солдат на війні не питає, скільки годин він б'ється, скільки годин на день йому загрожує смерть, що селянин, коли косить, сіє або оре, не питає, скільки годин він

працює. Потім довго казав про те, що робітники вороже ставляться до них, тоб-то до інтелігенції, і закликав їм вірити.

— «Ну що-ж ви хочете? це-ж все цілком правдиво».

— По-вашому правдиво, а Васильєв став промовляти після панка і довів, що це все брехня. Він виявив кому і навіщо потрібна війна. Публіка його й хотіла бити і кричала, а він все-таки виявив, що панок — наймит багачів і хоче під'южити салдат проти робітників, тоб-то селян проти робітників, бо більшість солдат селяне. Але Васильєва стягли з пам'ятника, заарештували і дуже побили в участку».

Анатоль відповідав, сперечався, але й сам почував, що його докази якісь хисткі, і дівчину він не переконає.

Але коли дівчина стала кепкувати з його божка Керенського, котрий їздить в автомобілях, закріплених трояндами, спить на царському ліжку з шикарними балеринами, упадає коло царя й його жінки, водиться з великими панами і разом з тим удає з себе ватажка селянства та робітництва, Анатоль обурився, наговорив дівчині безліч образ і вона пішла від нього навігь не попрощавшись.

Анатоль дуже радий був, що здихався цього створіння. Галатея, крім обличчя, вже скінчена. Як натурниця вона йому вже непотрібна. Тепер після революції так легко буде знайти прекрасне жіноче обличчя, запалене вогнем нового життя. Хоч проте він все-таки їй дуже вдячний: вона допомогла своєю красою створити річ, якою він зробить вклад в скарбницю мистецтва.

Але опій довелось таки вживати. Ці залузані насінням вулиці, ці солдати розхристані, неохайні, грабунки, розпуста, піяцтво!.. Ні, нічого не вдієш. Опій, опій, хай він труїть своїми примарами, хай веде в країни мрій.

Ранком Анатоль прокинувся від вибухів гармат. Раз-у-раз десь близько пролітали над дахом набої. Почалось. Він був певний, що це буде так, що хвиля анархії залле місце. Революція, ха! Революція з цими дикунами, котрим, окрім набитого шлунку, нічого не треба. Чи вистарчить же сили, щоб спинить цю анархію?

Увійшов у майстерню. Великі шиби бряжчать, певне повипадають від вибухів гармат. Десь такають кулемети. Якоюсь занадто порожньою великою пустокою здається майстерня і він в ній такий самотній. Треба тікати туди, де рух, де люде.

На сходах, у вестибюлі сила мешканців, істерично плаче жіноцтво, більшість простоволосі. У мужчин обличчя зелені, з синцями під очима. Де-хто виходить на подвір'я, але зараз же вертається, як тільки чмокне куля в мур або ворота. На подвір'ї челядь, хлоп'ята. Повз ворота проходять якісь військові частини.

— «Чи то ті, що йдуть рятувати революцію і спокій, чи вони розбишаки?»

— «О, безперечно не перші! Хіба-ж можливо, щоб — ці розбещені скоти йшли так гарно? Але де ж офіцери?»

— «Що ви кажете? — рятувати спокій, ви цього чекаєте від такого бидла, он хіба не бачите: за совіти».

О, не всі-ж такі боягузи, онде старий вояка, полковник Петров, метушиться, бігає в кутку подвір'я. Він уже зібрав чоловіків з двадцять молоді, роздає їм зброю, патрони.

Правда, цей вояка, з червоним носом, давно вже відомий усім мешканцям, як шулер. Усім відомо, що він краде і потім продає добродушних собак і що він вигнаний з війська ще за Олександра III, але в цей час Анатоль рішуче його поважає. Цей чоловік єдиний не губить голови, командує, не ховається від куль.

— «Панове, самооборона... Medames, прошу не хвилюватися. Треба призначити чергових... Запевняю, бунт завтра буде зліквідовано» — хрипить Петров, і знов його стара кавалерійська фуражка маячить біля його озброєних юнаків.

А гармати бухкають, такають кулемети, чмокають кулі. Електрика не попсована, але її в цілій кам'яниці не світять, бояться. Крізь спущені фіранки пробивається червоне проміння пожежі, освітлює в кутку п'яніно, на котрому біліє розгортаний зшиток Шопенівських вальсів, перескакує на маленький столик, вихвачує з темряви кришталевий келих з білими лілеями, горить в йому червоними рубінами. Привидом біліє завішена простирадлом Галатея. Такі все звичайні речі і такі зараз зайві й чужі. Дзінь!.. сиплеться скло, свистить куля, впирається в протилежну стіну. Звір'ячий жах охоплює Анатolia, він уже в темному передпокою сидить на стільці в кутку під телефонним апаратом. Через де-кілька хвилин нагло розлягається дзвоник апарату, але хіба-ж можна встати зараз, коли гарячі кульки впираються в стіни майстерні і бухають гармати?

Без кінця нудно тягнуться дні й ночі в передпокойчику. Скільки їх? може п'ять, може тридцять, може сто. Анатоль в передпокойчику вже не сам, разом з ним переховується якась зовсім йому не знайома товста пані з скрофулевою дівчиною років дванадцяти і його сусід, завше безробітний актор, з фарбованою головою і з одутим жовтим обличчям. Від пані неможливо воня козою, вона увесь час топчеться по передпокою, сопе, молиться, хниче і буркотить на дівчину. Актор розказує без кінця якісь пригоди, котрі починаються і кінчаються реченням: «коли ми були в ресторації Кюба разом з Мамонтом Дальським». Актор певне не почуває того звірячого жаху, бо він ходить у помешкання пані, приносить відтіля потрібні їй речі, позносив у передпокій усе травне, що було у пані і в Анатolia, носить з пекарні воду і навіть ходить у двір і на вулицю, — відтіля він приносить відомості, що до нас іде підмога з фронту, що приїхали по Олександрівській залізниці «казаци» і що вже більшовиків ліквідують.

Одного разу приходили якісь солдати, робили трус, забрали срібні речі, зламали англійський замок в дверях передпокою і пішли. Скоро стрілянина затихла, пані з дівчиною пішли в своє помешкання, актор десь зник. Стало відомо, що «більшовики» перемогли.

Знов на складах і в вестибюлі мешканці, жіноцтво з жовтими ненафарбованими обличчями без кокетових зачісок, мужчини злі, з палаючими ненавістю очима.

В передпокойчику розлігся дзвоник апарату.

— Хто?

— Це я, Ніна. На бога, я вам вже звонила, Лілі отруїлась кокаїном. Що? Так її душа не знесла цього нападу дикунів. Я не знаю, що робити. Скоріше приходьте, треба-ж ховати.

Ще дотлівають пожежі, де-не-де лускають, як горіхи, поодинокі постріли, вибиті вікна, пробиті мури, повалені афішні стовпи, на вулицях порожньо, проходять загони солдат, червоно-гвардійців, по бруку гримлять грузовики, ошкетинені багнетами, повні робітників і солдат. Проти «Праги» на бруку кров.

— «Здорово юнкера стріляють з гармат, з Кремля своїх покришили». Розбитий «Метрополь», вкриті пішоходи, вкритий брук шклом з вибитих вікон «Нових Рядів», зграйки хлоп'ят щось шукають між шклом, весело сміються.

Маленька, жовта, воскова лялька, замість того, що звалось Лілі.

Замок солдати попсували, Анатоль, коли йшов, лишив помешкання незамкнутим.

У майстерні хтось лежав на килимі, з-під чорного пальто виглядали грубі, розбиті, брудні черевики. Анатоль підійшов ближче і в несподіваному гостю впізнав свою руду натурщицю. Вона спокійно спала, підклавши під голову подушку з канапи. Біля неї стояла, прислонена до бюрка, рушниця.

На душі в Анатolia була така порожнечка, він почував страшенно втомленим морально і йому здавалось, що нема нічого вже на світі, щоб його зацікавило чи здивувало.

Руда дівчина встала. Вона дуже чемно прохала їй вибачити, але склалось так, що вона останню ніч зовсім не спала, та й взагалі увесь час не прийшлося і разу добре поспати. Адже-ж вона була на Воробйових Горах, а там були головні сили артилерії.

— Але чому-ж ви були там, чи ви-ж там мешкаєте?

— Як-то чого?—але-ж я робітниця, де-ж я повинна була бути? безумовно я була в червоній гвардії. А рушниця,—і дівчина залилась веселим срібним сміхом—там був старий робітник, він лаявся, о як страшенно лаявся, казав, що козі дали рушницю певне горобців лякати.

Анатоль раптом повернувся до дівчини і весь білий суворо і знервовано запитав:

— Що ви зробили?

Дівчина здивовано на його подивилась:

— О, ми багато зробили. Ми зробили головне, ми взяли владу в свої руки. Чи ще ж мало?

— Але ні, не в тім річ! Яку там владу. Ви дикуни, зруйнували здобутки культури, ви зруйнували святощі, ви викупались в крові захисників революції. Там, у Петрограді, в Зімовому Палаці ви бродили в ній. А тут у Москві... Я пройшов містом... Ах, я не можу вимовити!..

— О, які дурниці! Побили якісь вікна та дурацькі дзвіниці, сами ми їх збудували сами й побили. Невже-ж ви навіть не відчуваєте, що ми вчинили? Ми ж збудували нове життя. Кров... Ех ви! А нашої мужичої крові що-ж вже не шкода? Пам'ятаєте, вас же колись так жахало, що ця вонюча хамська кров летіть річками. Як би ми не взяли владу—то лилась би ще без краю. Захисники революції! Цікаво! які ж то захисники революції? Генерали, офіцери, поміщики, буржуї, попи тільки й були проти нас, може у вас і цар революціонер? Але, між іншим, ми вже мало не рік знайомі і ніколи не порозумілись.

Анатоль сидів мовчки з похиленою головою. Він з підлоб'я дивився, як дівчина варила чай на спіртівці. Це була зовсім інша людина.

Де дівся похмурий погляд! Вона так весело по-дитячому сміється. Де її незграбні манери? Вона так легко і граціозно рухається і, головне, де вона навчилась балакати? Це-ж зовсім не її важка шаршава розмова.

— Ви знаєте, Лілі, та пані що вас сюди привела, отруїлась, кокаїном, вона... її душа не знесла цього жаху.

Він жадав, щоб дівчина пошкодувала мертву Лілі, пошкодувала його, адже для неї не були таємні їхні відносини.

— О так тепер певне багато людей підуть з світа, непристосованих до життя, бо тепер прийшов такий час, що всім треба жити, не можна вже сидіти, як жуки по щілинах, та бавитися дурницями.

Ні, ні, дійсно вони ніколи не порозуміються.

Сили пити чай.

— Але кепсько те, що багато районів були цілком одірвані від центру. Зате як мені пощастило! Ви,—певне, як і я,—нічого, нічого не знали тоді, як (пам'ятаєте?) ми з вами говорили про війну. Адже-ж там, на фронті, вже були такі люде, котрі всіх об'єднували і готували сили, щоб здійснити те, про що ми тільки думали, та де там думали, навіть і думать толком не зміли. І, от слухайте, я мало не увесь час була разом з Двінцями, вони були ув'язнені Тимчасовим Урядом в Бутирській тюрмі, вони йшли в тюрму з червоним прапором і співали «інтернаціонал». О, скільки я від них почула нового, «більшовики»...

Дівчина засвітила електрику, Анатоль подивився їй в обличчя. Але що ж це? Він схопився здивований. Як же він до цього часу гадав, що вона негарна, що в неї банальне тупе обличчя, що в неї сірі негарні очі? У неї чудові очі! Очі, котрі горять, як зорі... У неї те обличчя, про котре він мріяв для своєї Галатеї, прекрасне, запалене вогнем нового життя, оживши під променем революції! Анатоль хвилюючись скрикнув:

— Сидіть так, сидіть і кажіть, кажіть далі... про все, про бої, про червоні стяги, про кулемети на дзвіницях, про темні жовтневі ночі, освітлені пожежами і вогниками пострілів, про нові пісні.

Анатоль похапцем, тримтячими руками хапав фарби, пензель, палітру, кидав, хапався за вугіль. Почав писати обличчя Галатеї. Бігли хвилини і він з холодом в душі почував, що він не може писати, на полотні, під його пензелем, лягали риси рудої дівчини і тільки. Минуло півгодини, година. Запал пропав.

— Не можу! Не я скінчу цю Галатею,—як блискавка промайнула думка.

— Ні, годі! я не можу! З розпачем озвався він до дівчини. Вона взяла свою рушницю, попрощалась і пішла.

Анатоль кинув пензель і палітру і з розпачем заридав.

Об чім? він сам не знав. Можливо об маленькій восковій ляльці, котра колись звалась Лілі; можливо за своєю нескінченою Галатеєю, можливо тому, що, як він думав, загин «культури» надходить, а можливо тому, що ніколи не скаже, так, як ота дівчина, «ми» і не піде певним шляхом, а буде йти за тими чи за другими. А чи він же знав об чім він ридав з таким розпачем. Чи він же знає за ким піде?

А на порожніх сходах чулись читкі кроки розбитих черевиків, і біля жахливозачинених, мовчазних дверей лунав веселий дзвінкий дівочий голос:

«Чуєш сурми заграли:

«Час розплати настав»...